"SIGTUNA-PORTEN"

i Novgorod

Tre ryska forskare
om några problem
i svensk-rysk historia

Red. Ingegerd Nordlander

Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museer • nr 4

Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museer

Nr 1: Vikingavägar i öster. Red. Rune Edberg. Med artiklar av Rune Edberg, Mats G Larsson och E A Schmidt. (1996)

Nr 2: Kvarteret Trädgårdsmästaren 6 i Sigtuna. Arkeologisk undersökning 1990. Av Björn Petterson. (1996)

Nr 3: Vikingars guld ur Mälarens djup. Tio artiklar med anledning av en utställning. Red. Sten Tesch och Rune Edberg. (1996)

Nr 4: "Sigtunaporten" i Novgorod. Tre ryska forskare om några problem i svensk-rysk historia. Red. och övers. Ingegerd Nordlander. (1997)

SIGTUNA MUSEER
Box 13, S-193 21 Sigtuna, Sverige
Tel: 08/592 510 18, fax: 08/592 562 32.
E-post: sim@nordm.se
Teknisk redaktör och grafisk form: Rune Edberg
Foto sid 1: Sofiakatedralen i Novgorod.

ISBN 91-973069-1-6
ISSN 1401-4645

(Tredje tryckningen, januari 1999)

Printed in Sweden

INNEHÅLL

Översättning från ryskan: Ingegerd Nordlander

DEN ROMANSKA BRONSPORTEN I NOVGORODS SOFIAKATEDRAL

av Anna Trifonova

Västfasadens port i Sofiakatedralen i Novgorod (den s k Magdeburgporten, Korsunporten, Sigtunaporten eller Polotskporten) är utan tvivel Rysslands mest betydande romanska konstverk. Porten tillverkades i Magdeburg åren 1152–1154 på beställning av biskop Alexander i den polska staden Polotsk och var ursprungligen avsedd för Jungfru Marie Himmelsfärdskatedralen i Polotsk, uppförd 1129–1144.

Den rektangulära porten, som består av två dörrar, mäter 360 x 240 cm. De två dörrarna är sammansatta av bronsplattor. Dessa är prydda av bilder i relief, som är gjutna och utmejslade. Ekstommen i porten hänför sig till slutet av 1800-talet. Kopparbeläggningen på baksidan

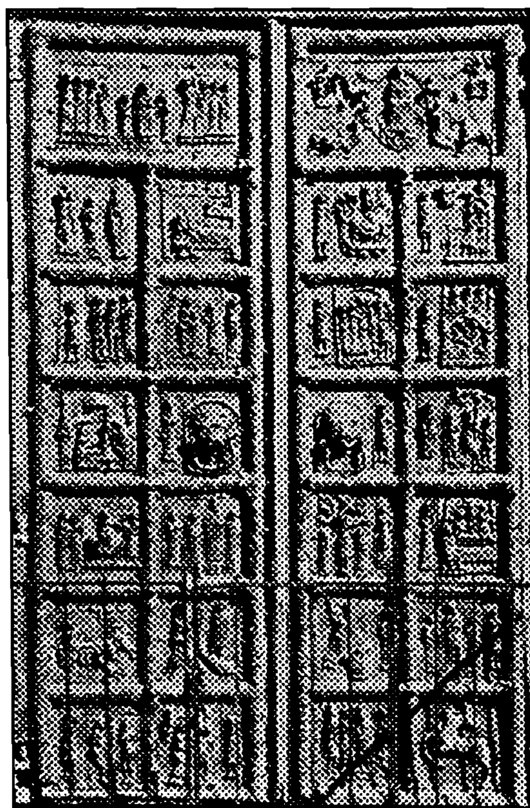

Fig 1.
Den romanska bronsporten, "Sigtunaporten".

Foto ur "Novgorod". Leningrad 1984.

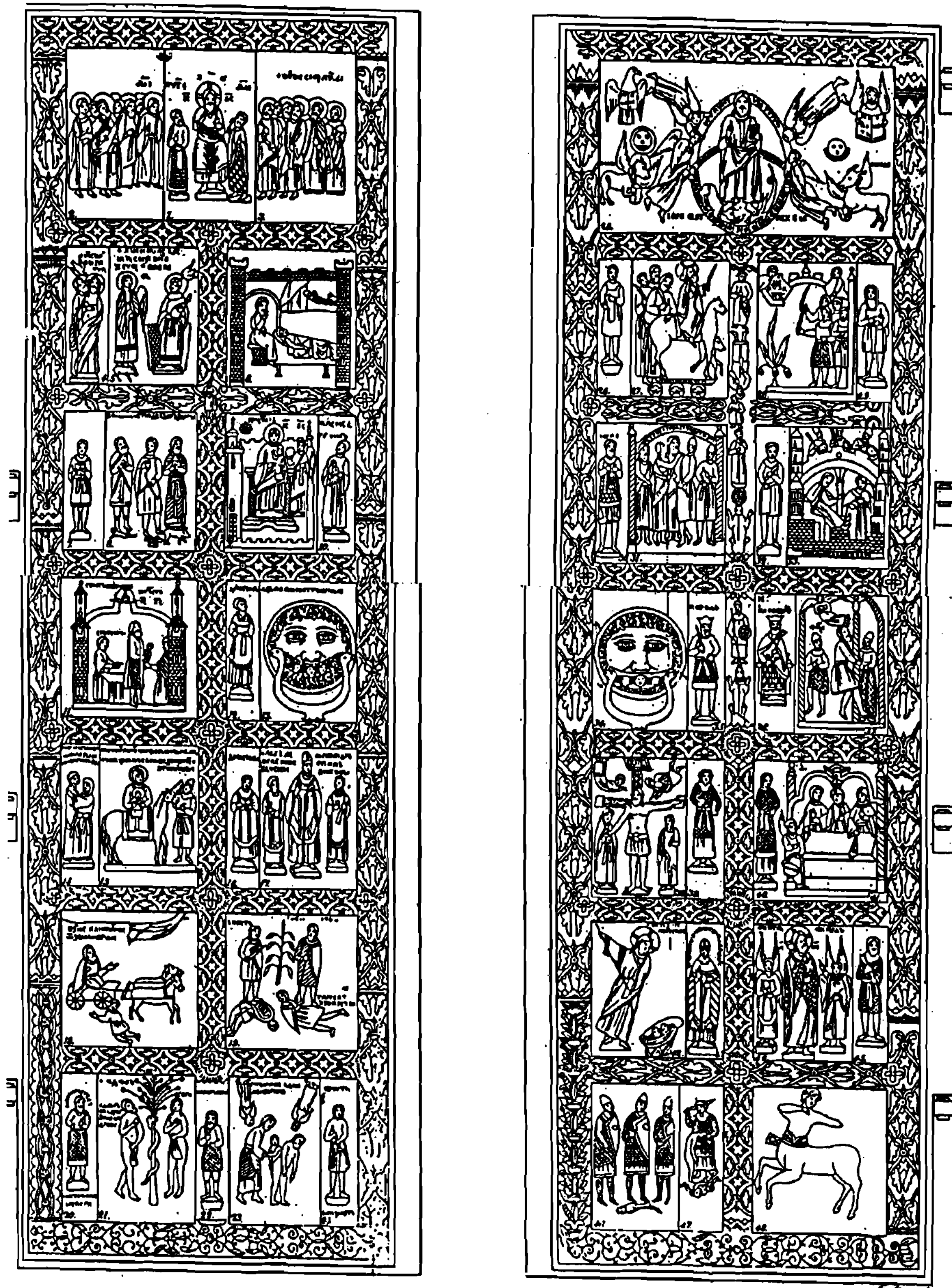

Fig. 2. "Sigtunaporten" med dess bildfält.

Efter Adelung

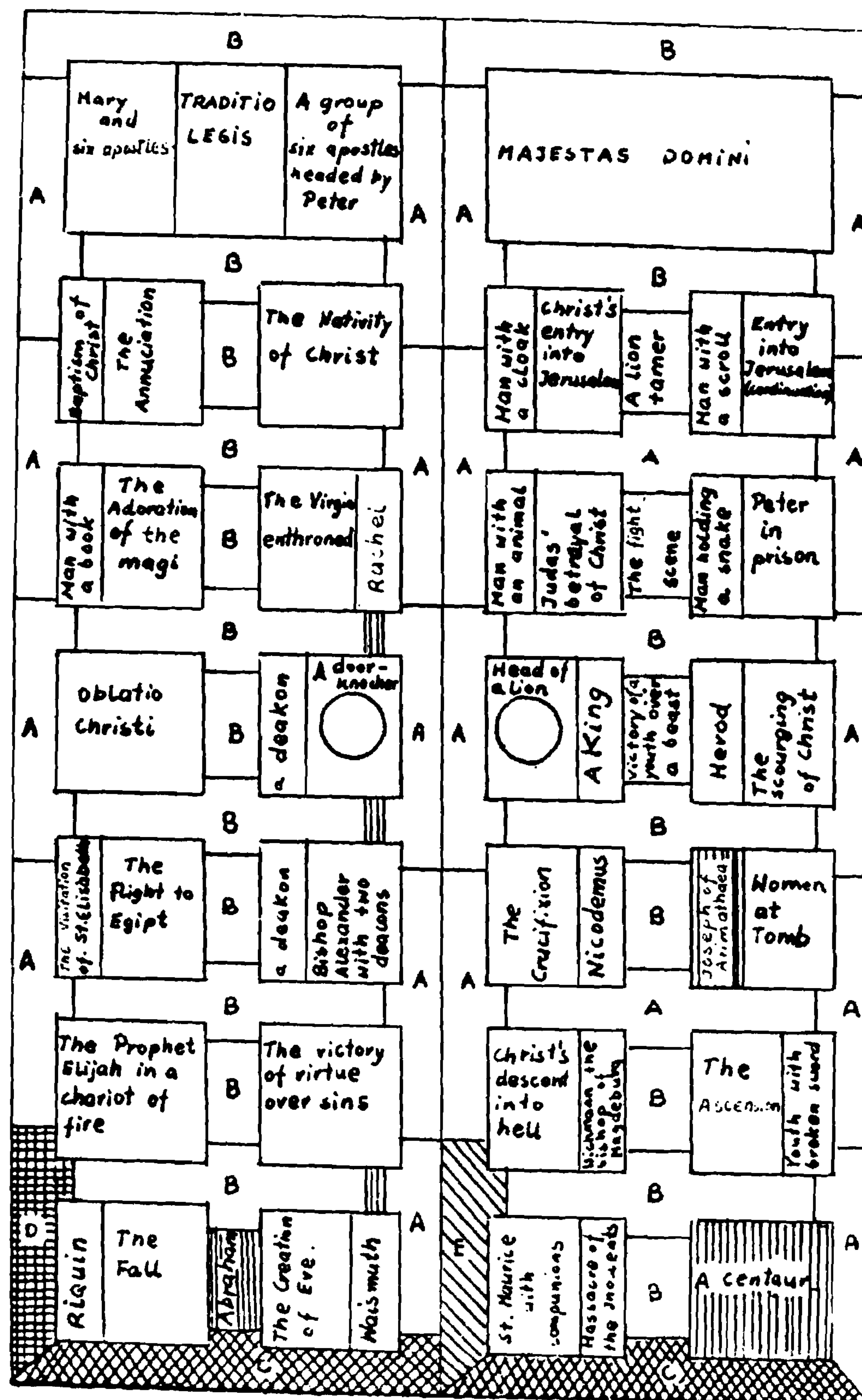

Fig. 3. "Sigtunaporten" med bildtolkningar.

Efter Le pays du Nord et Bysance. Actes du colloque d'Upsal 21–22 avril 1979. Uppsala 1981.

och kanterna av dörrarna kom till under restaureringen i början av 1950-talet. (Fig.1, 2, 3)

Plattorna med reliefer bildar 26 avgränsade fält inramade av ornamenterade halvrunda lister. I höjdled är fälten ordnade i 7 rader. Varje dörr har endast ett fält i översta raden, därnedanför är det två i varje rad. Fälten består antingen av en reliefplatta eller av två plattor med av varandra oberoende motiv. I det översta fältet på vänstra dörren finns tre reliefplattor. I högra dörren mellan bildytorna i andra, tredje och fjärde raden uppifrån samt i vänstra dörrens nedersta rad är avbildningar av figurer i stället för avskiljande ornament.

Motiven på dörrarna är dels scener ur Gamla och Nya Testamentet dels symboliskt-allegoriska bilder. Det finns också porträtt av mästarna, gjutarna Riquin, Waismuth och Abraham, och dessutom porträtt av magdeburgbiskopen Wichmann (1152–1192) och biskop Alexander i Polotsk (1129–1156). Porten avbildar troligen ännu en historisk person, nämligen den tyske kejsaren Fredrik Barbarossa (arbetet på dörrarna påbörjades samtidigt med kejsarens kröning i Magdeburg 1152). R. Knapinskij gör gällande, att det är den apostoliska trosbekännelsen som ligger till grund för det ikonografiska programmet.

De flesta avbildningarna är försedda med förklarande latinska eller ryska inskriptioner. En del av de latinska texterna har tillkommit redan i gjutformarna, de andra ristades in genast efter gjutningen av plattorna. Andrej Poppe har övertygande visat att de slaviska inskrifterna kan dateras till andra tredjedelen av 1400-talet. Inskriften "KOVEN 1835" på kompositionen Kristi Himmelsfärd hänför sig till den restaurering av porten som utfördes av mästaren Peter Herzowskij.

Bilderna på vänstra dörren är uppifrån:

1. Den tronande Kristus omgiven av Gudsmodern och apostlarna

2. I vänstra fältet Kristi dop och Bebådelsen, i högra Kristi födelse

3. Längst till vänster en man med en öppen bok, längst till höger Rakel. Mellan dem De tre vise männens tillbedjan (de vise männen frambärande gåvor och Gudsmodern sittande med Jesusbarnet i knät)

4. I vänstra fältet Frambärandet i templet, i högra en diakon samt ett lejonhuvud (Fig. 9)

5. I vänstra fältet Mötet mellan Maria och Elisabet, Flykten till Egypten, i högra en diakon, biskop Alexander från Polotsk och två präster (Fig. 5, 6)

6. I vänstra fältet Profeten Elias himmelsfärd, i högra en scen med inskriften "Styrka och elände".

7. Från vänster: Riquin, Syndafallet, mäster Abraham, Evas skapelse, Waismuth

Bilderna på högra dörren uppifrån:

1. Kristus i Majestät.

2. Längst till vänster en mansfigur och inskriften "Sigere" (Ödmjukhet?). I vänstra och högra fälten plattor med bilder av Intåget i Jerusalem. Dessutom finns i högra fältet en mansfigur med en öppen skriftrulle (Visheten?). På bården mellan fälten en krigare, som med sitt spjut besegrar ett lejon som ligger vid hans fötter (Köttets ödmjukhet?)

3. I vänstra fältet en man som håller ett vilddjur och lägger fingret i dess gap (allegori över Förräderiet?), Kristi fängslande, i högra en man omslingrad av en orm (Hedonismen?), aposteln Petrus (eller Kristus) i fängelse. Mellan fälten är det två figurer med huvudena vända åt olika håll. Det är dels en krigare med sköld och spjut, dels en man med en öppen skriftrulle (Rättvisan?).

4. I vänstra fältet ett lejonhuvud, en "kung" (Fredrik Barbarossa?), i högra kung Herodes och Kristus gisslas. Mellan fälten en man med stav, vid vilkens fötter ligger ett vilddjur (Arbetsamheten?)

5. I vänstra fältet Korsfästelsen, en yngling med ett kärl i handen (Nikodemus?), i högra en gammal man (Josef från Arimatea?), de myrrabärande kvinnorna vid Herrens grav (Fig. 8)

6. I vänstra fältet Nedstigandet till dödsriket, Wichmann från Magdeburg. I högra Kris-

ti himmelsfärd och en man hållande svärd och svärdsskida.

7. I vänstra fältet S:t Maurice och två andra krigare, Barnamordet i Betlehem. I högra en kentaur.

På listen mellan andra och tredje raden en kvinnofigur (änkan från Sarepta?)

Den inbördes ordningen mellan reliefema är inte den ursprungliga. På 1100-talet var till exempel bilden med Kristi himmelsfärd placerad överst på den vänstra porthalvan (reliefen som föreställer Kristus mellan två änglar befinner sig nu näst längst ner på den högra dörren). Efter det att reliefen föreställande den tronande Kristus med apostlarna Petrus och Paulus placerats i centrum började kompositionen betraktas som Deisis. Att döma av de ryska inskriptionerna i detta och andra fält så är emellertid även den nuvarande ordningen mellan plattorna mycket gammal — tidigare än 1400-talet. Med undantag av några reliefer i högra dörrens andra och tredje rad, som fick byta plats under restaureringen i slutet av 1800-talet, så är ordningen bevarad alltsedan dörrarna monterades och hängdes upp i Sofiakatedralens portal efter det att de förts till Novgorod.

Portens historia är ett omdiskuterat ämne bland forskare. Hur porten tillverkades i Västeuropa och hur den kom att hamna i Novgorod, därom existerar olika versioner. Porten skulle ha blivit tatarernas byte, då de intog Polotsk 1241, eller litauernas, då dessa plundrade katedralen i Polotsk år 1262. Prästerskapet i Polotsk skulle ha skänkt porten till en av de litauiska furstar, som "beskattade" Novgorod i slutet av 1300-talet och första hälften av 1400-talet. Det saknas vittnesbörd om att porten efter sin tillverkning skulle ha betalats av beställaren, skickats till Polotsk och under någon tid hängt i katedralen där. Det är troligen därför som sägnen om "Sigtunaporten" fått sådan vidsträckt spridning. Denna sägen gör gällande att porten skulle ha förts från den gamla svenska huvudstaden då Sigtuna plundrades av karelarna 1187. Ingen av dessa hypoteser har någon dokumenterad grund. Historien ger oss heller inga ledtrådar när det gäller att lösa gåtan: på vilket sätt kom porten att bli Novgorodkatedralens egendom? Förmodligen hade historikern V.N. Tatisjtjev en gång tillgång till den äldsta källan rörande porten. I hans "Rysk historia" finns under år 1336 en underrättelse om att "kopparporten", som "fördes hit från Tyskland, köptes för ett högt pris" av ärkebiskop Vasilij i Novgorod. Denna underrättelse hade Tatisjtjev synbarligen hämtat ur en inte längre existerande krönika från början av 1400-talet. Enligt forskare i fornrysk litteratur låg denna krönikas text i bearbetat skick till grund för den yngre redaktionen av Novgorods första krönika. Vi kan lägga märke till att den kentaur från nedersta fältet i högra dörren som gick förlorad 1952 snarast tillhörde denna period. De bevis som Tatisjtjev framlägger förefaller sannolika, och än mer övertygande blir de då man studerar ryska minnesmärken, vilkas öden är nära förknippade med den västeuropeiska portens historia.

För att rekonstruera det händelseförlopp, som ledde till att porten till slut nådde Sofiakatedralen i Novgorod, så bör vi erinra oss hur kyrkan såg ut på 1300-talet på ärkebiskop Vasilijs tid. Katedralen, som uppfördes i mitten av 1000-talet, är en storslagen femskeppig byggnad krönt av fem kupoler. På tre sidor är kyrkan omgiven av gallerier i två våningar. I de lägre gallerierna återfinns katedralens äldsta sidoaltaren. De är helgade åt Gudsmoderns födelse (östra delen av sydgalleriet), evangelisten Johannes och Johannes döparens halshuggning (norra galleriet). Både dessa sidoaltaren och galleriet i dess helhet blev på slutet av 1680- och början av 1690-talet medelst breda valvbågar förenade med själva helgedomen. Under en tidigare period hade de emellertid utgjort helt isolerade utrymmen, avskilda med tillslutna dörrar. De nedre gallerierna förblev nämligen under lång tid halvöppna och var förenade med Biskopspalatset och den öppna platsen kring katedralen genom pelargångar, belägna mitt emot ingången till katedralen.

I Sofiakatedralens huvudportal (den västra)

Fig. 4. Wichmann, biskop i Magdeburg.

Efter Le pays du Nord et Bysance. Actes du colloque d'Upsal 21–22 avril 1979. Uppsala 1981.

hängde under nästan tre århundraden bronsdörrar från 1000-talet, vilka hörde till helgedomens ursprungliga utsmyckning. Under ärkebiskop Vasilij blev dessa dörrar förnyade. De påmonterade gjutna kors som prydde dem överfördes till nytt underlag. (Dessa dörrar är allmänt kända under namnet "Korsunporten"; från slutet av 1600-talet hänger de i portalen till Gudsmoderns födelsealtare) (Fig. 10). Samtidigt utfördes som pendang andra "koppardörrar". Dessa kan sägas vara en upprepning av dörrarna med korsen vad gäller mått, konstruktion, fastsättning av bronsplattorna, och även i fråga om enskilda detaljer (reglar i form av rosetter och dörrvred i form av lejonhuvuden). De har emellertid ett annat dekorationssystem (dörrarna kallas "Tverdörrarna"; år 1570 fördes de på Ivan IV:s befallning till Treenighetskatedralen i Alexanderstadsdelen nordost om Moskva). De gamla omgjorda och de nya dörrarna placerades symmetriskt mitt emot varandra i katedralens norra och södra portaler.

Ingången till Gudsmoderns födelsealtare blev 1335 tillsluten med förgyllda dörrar (dessa dörrar fördes till Alexanderstadsdelen samtidigt med "Tverdörrarna"). Det var således ingen tillfällighet att man anskaffade ett praktfullt alster av tyskt arbete till katedralens huvudportal. Det är bara en detalj i det storslagna och mycket omfattande program, som ärkebiskop Vasilij gjorde upp. Han ämnade försköna alla yttre portaler i sin katedral med "paradisportar" i brons.

I den portal, som ledde in i katedralen från dess västra galleri, (den så kallade Korsunförhallen) kom de romanska dörrarna att hänga mer än ett århundrade. Av krönikorna framgår att ärkebiskop Jefimij år 1450 lät restaurera också väggmålningarna i Korsunförhallen. Under arbetet anlades dess pelargångar och i väg-

Fig. 5. Fr v Maria och Elisabet, flykten till Egypten, en diakon.

Foto: A I Kometj

gen i västra galleriet iordningställdes en ingång till katedralen, över vilken målades en bild av Frälsaren. I denna portal insattes dörrarna, och här befinner de sig ännu idag.

Innan dörrarna flyttades till portalen i Korsunförhallen blev de fullständigt restaurerade. Arbetet utfördes av novgorodmästaren Abraham, vilkens namngivna självporträtt återfinns i nedersta raden på den vänstra dörren. I litteraturen har det mer än en gång framförts tvivel på att Abraham skulle vara en rysk mästare. Huvudargumentet har varit uppfattningen att hans porträtt har ikonografisk och stilistisk likhet med porträtten av magdeburg-gjutarna Riquin och Waismuth. Men dessa tvivel är ogrundade. Institutet för restaurering i Moskva genomförde 1980 en analys av material och teknik i dörrarna, och denna visade att plattan med figuren Abraham är utförd i en annan gjuteriteknik och tillverkad av brons med annan sammansättning än dörrarnas romanska reliefer. Därtill är alla komponenter i bilden av Abraham, inklusive hans namninskription, samtidiga. Det är påfallande att porten har ett stort antal inmonterade komplement från restaureringen, tillverkade i grå brons med hög halt av tenn, i likhet med materialet i den relief som föreställer den ryske skulptören. På en del av nytillskotten återges förlorade ornament, andra har försetts med ryska inskriptioner (vi påminner om att enligt paleografiska och ortografiska kännetecken kan alla slaviska inskriptioner på dörrarna dateras till samma tid, dvs andra tredjedelen av 1400-talet).

"Förnyelsen" av bronsporten, innebärande att den försågs med ryska inskriptioner, att den flyttades till den nya västportalen i katedralen, att den "välsignades" med en bild av Frälsaren Allhärskaren sammanfaller med att den för första gången kallas Korsunporten i krönikan.

Fig. 6. Fr v en diakon, biskop Alexander av Polotsk med två präster. Vänstra dörren, femte raden.
Foto: A I Kometj

Fig. 7. Fr v Mäster Abram, Evas skapelse, mäster Waismuth. Vänstra dörren, nedersta raden.
Foto: A I Kometj

Fig. 8. Fr v Nikodemus (?), Josef från Arimatea (?), kvinnorna vid Kristi grav. Högra dörren, rad 5.
Foto: A I Kometj

Fig. 9. Fr v Kristi frambärande i templet, en diakon. Vänstra dörren, fjärde raden.

Ur Novgorod. "Planeta", Moskva 1991.

("Korsunporten" fortsatte den att kallas under flera århundraden, ända till slutet av 1800-talet.) I kretsen kring ärkebiskop Jefimij uppkommer just vid denna tid legenden om att porten blivit hämtad från Korsun på Krim av furst Vladimir, som kristnade det ryska riket och som var farfar till Sofiakatedralens grundläggare. Den tyska porten, som i själva verket varit avsedd för en katolsk kyrka, förvandlas på så sätt till en gammal ortodox relik. Denna förvandling ägde rum mot bakgrund av den antikatolska stämning, som spreds i Novgorod efter unionen i Florens 1439. Det var en union mellan de ortodoxa och katolska kyrkorna som hade till syfte att förena den kristna världen i kampen mot den muselmanska expansionen – ett mål som visade sig vara ouppnåeligt.

Förändringarna som de romanska dörrarna underkastades i Ryssland begränsas inte till omflyttning av plattor och komplettering av bildmaterialet med en kentaurfigur, mäster Abrahams bild och kyrilliska inskriptioner. Plattan med bilden av den gamle mannen, troligen Josef från Arimatea, och inramningen kring bilderna i nedre delarna av porthalvorna kan också hänföras till det som tillfogats vid restaureringen. Visserligen har bilden av den gamle mannen karaktär av kopia, men i sin uttrycksfullhet har den drag av originalitet. Detta motsäger Andrej Poppes uppfattning att bilden skulle höra till relieferna från 1100-talet. Uttrycksfullheten i bilden tillsammans med kontrasten i sammanställningen av det skulpturala, naturalistiskt framställda huvudet och den platta, onaturligt utdragna kroppen gör att den står nära ryska träskulpturer från första hälften av 1500-talet. I växtornamenten i nedre fälten av porthalvorna finner vi åtskilliga likheter med den ryska dekorativa konsten från perioden, som vi ser den t ex i den snidade ambo i trä från 1533, som uppställdes i Sofiakatedralen av ärkebiskop Makarij. Vi kan lägga märke till att såväl den gamle mannen som dessa fält är tillverkade av spröd gråaktig brons, som tydligt avtecknar sig mot bakgrunden av den gyllene eller rödaktiga legeringen i de romanska relieferna.

Den gråa legeringen med sin låga halt av koppar och zink och höga halt av bly och tenn är karakteristisk för speciella bronser för klockgjutning. Med anledning av tsar Ivan IV:s födelse 1530 lät man i Novgorod gjuta en stor kyrkklocka för Sofiakatedralens klocktorn. Tillkomsten av detaljer i grå brons

på de västra dörrarna i katedralen sammanfaller av allt att döma i tiden med gjutningen av klockan. På så sätt fullbordade restaureringen de arbeten att förnya Sofiakatedralens västra fasad, som påbörjats av ärkebiskop Makarij två år tidigare.

Referenser

Adelung, F. 1823. *Die Korsunschen Türen in der Kathedralkirche zur Sophia in Nowgorod.* Berlin.

Anisimov, A.I. 1928. Avtoportret russkogo skulptora Avrama. *Izvestija Akademii Nauk SSSR. VII serija. Otdelenie gumanitarnych nauk,* Nr 3. S. 173–184. Izd. 2: Anisimov, A.I. 1983. *O drevnerusskom iskusstve.* Sbornik statej, s. 143–163. Moskva.

Goldschmidt, A. 1932 *Die Bronzetüren von Nowgorod und Gnesen.* Marburg.

Knapinski, R. 1992. *Credo Apostolorum w romanskich Drzwiach Plockich.* Plotsk.

Poppe A. 1976. K istorii romanskich dverej Sofii Novgorodskoj. *Srednevekovaja Rus.* Moskva. S. 191–200.

Sytjev, N.P. 1913. *Odin iz reljefov Korsunskich vrat.* Izdanie Tverskoj Utjenoj Archivnoj Komissii. Tver. Izd. 2: Sytjev N.P. 1976. *Izbrannye trudy,* s. 33–41. Moskva

Tatisjtjev, V.N. 1965. *Istorija Rossijskaja* T.V. Moskva, Leningrad .

Trifonova, A.N. 1995. Russkie reljefy zapadnych dverej Sofijskogo sobora v Novgorode. *Dekorativno-prikladnoe iskusstvo Novgoroda Velikogo. Chudozjestvennyj metall XI–XV vv.* Moskva. S. 259–267.

Trifonova, A.N. 1995 Bronzovye dveri Sofijskogo sobora v Novgorode. *Novgorod i Novgorodskaja zemlja. Istorija i archeologija,* vyp.9. Novgorod. S. 230–242.

HUR SÄGNEN OM SIGTUNAPORTEN I NOVGOROD BLEV TILL

Gennadij Kovalenko

Sommaren 1911 ägde den 15:e Arkeologiska kongressen rum i Novgorod med deltagande av några svenska vetenskapsmän. Det var professor Oscar Almgren, arkeologen Ture Arne och historikern Gustaf Hallström. Vid ett av de sista sammanträdena vände sig Peter Ivanovitj-Belavenets, medlem av det Ryska Krigshistoriska sällskapet, till kongressdeltagarna i ett angeläget ärende. Han framträdde på uppdrag av Trofékommissionen, vars syfte var att samla ärorika krigsminnen från Rysslands historia. Han bad deltagarna att svara på följande fråga: Vilken av Sofiakatedralens portar ansåg de kunde vara "en relik från novgorodernas krigståg" mot Sigtuna år 1187?

Något slutgiltigt svar på frågan om ursprunget till bronsporten i Novgorods Sofiakatedral har hittills inte stått att få. Den har än kallats Sigtunaporten, än Korsun- eller Magdeburgporten. Hur Sigtunatraditionen uppkommit kan man emellertid få en uppfattning om genom att gå till svenska källor.

Den muntlig traditionen om Sigtunaporten kan man följa långt tillbaka i tiden i Sverige. Prästen och antikvarien Martin Aschaneus upptecknade den efter sin mormor, som blev 120 år. I sin "Beskrifning om Sigtuna" skriver han: "Een gammal sägn och allment tal är thet ... Sigtuna Stadzport hafver varit mächta härligen, och skall vara förder af Ryssarne, them som staden förstört hafwa, intill Muscow eller Noogardh i Ryssland."

Aschaneus besökte Ryssland under den Stora oredans tid i början på 1600-talet, och fick då se bronsporten i Novgorods Sofiakatedral. De latinska inskriptionerna vittnade om portens västeuropeiska ursprung, och Aschaneus kom till slutsatsen att detta var den port från Sigtuna som han skrivit om i sitt arbete.

Medan Novgorod var ockuperat av svenskarna 1611–1617 fick Gustav II Adolf på något sätt reda på saken. Kungen beordrade nu sin ståthållare i staden Jakob De la Gardie att ta ner porten och låta skicka den till Sverige. De la Gardie förstod emellertid vilka följder en sådan kränkning av novgorodbornas främsta helgedom skulle kunna få, och han tog risken att inte verkställa denna kungliga befallning. Därtill kom att han inte delade kungens övertygelse att bronsporten i Sofiakatedralen var av svenskt ursprung. Detta framgår med all tydlighet av ett brev från De la Gardie till Axel Oxenstierna.

Sägnen om Sigtunaporten är sålunda angiven i två 1600-talskällor. Hundra år senare blev den åter aktualiserad.

År 1722 besöktes Novgorod av den svenske orientalisten Henrich Brenner, som tillbringat över 20 år i rysk fångenskap. Sju år senare beskrev Brenner i ett brev till den svenske historikern Georg Wallén Sofiakatedralens Sigtunaport eller Sartunaport. Denna Brenners be-

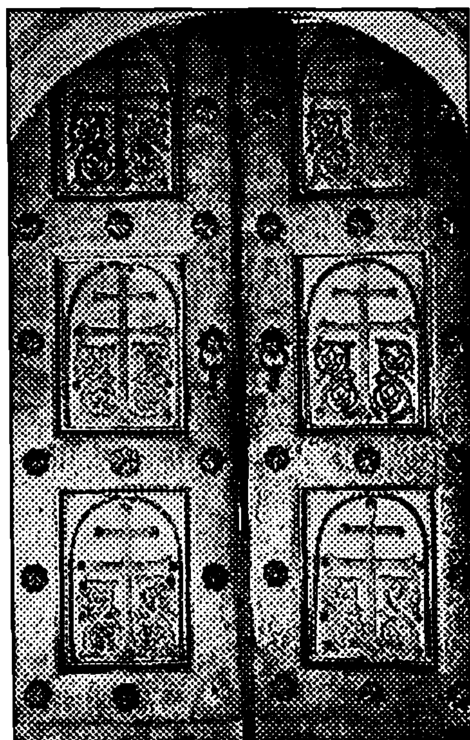

Fig 10. "Korsunporten" från 1300-talet med gjutna kors från 1000-talet.

Ur Starye russkie goroda. Moskva 1980.

skrivning publicerade Wallén i sitt arbete om det forna Sigtuna "Sigtuna stans et cadens". Sägnen åberopades senare av Olof Dalin i "Svea rikes historia" (1747). Den ryska översättningen av Dalins verk i början av 1800-talet bidrog till att sprida sägnen i Ryssland. Det är betecknande att Belavenets i Novgorod 1911 stödde sig just på Dalin.

År 1823 utgavs i Berlin Friedrich Adelungs arbete om den västra (yttre) ingångsporten i Sofiakatedralen. Han kallar den Korsunporten och drar slutsatsen att den är av tyskt ursprung. I samma arbete beskrivs den inre porten i katedralen, och den kallas Sigtunaporten.

År 1907 framkastade den svenske forskaren Jakob Ahrenberg en ny teori om den yttre porten i Sofiakatedralen, där han spårade skandinaviska drag i några detaljer. Den skulle ha blivit förd till Novgorod från Magdeburg via Sigtuna, som på 1100-talet hade täta kontakter med Novgorod.

Frågan som ställdes av Trofékommissionen om upphovet till porten i Sofiakatedralen försökte Oscar Almgren, som deltagit i kongressen i Novgorod 1911, i någon mån besvara. Han överlämnade till Novgorods hembygdsförening en artikel med titeln "Till sägnen om Sigtunaportarna i Novgorods Sofiakatedral". Den publicerades i föreningens årsbok 1912. I artikeln avvisade Almgren sägnen, som ville göra gällande att den yttre porten i Novgorodkatedralen skulle vara av svenskt ursprung. Hans åsikt var att porten förts till Novgorod från Polotsk som krigsbyte. Emellertid kände Almgren vid den tiden varken till De la Gardies brev till Axel Oxenstierna eller Aschaneus arbete. Det var den ryske prästen i Stockholm Pavel Rumjantsev och greve Carl Magnus Stenbock, som påvisade dessa källor för honom. Efter att ha tagit del av dem publicerade Almgren i Sverige en ny variant av sin artikel om Sigtunatraditionen, "Sägnen om Sigtunaporten i Novgorod" (1922/23). Nu förbinder han sägnens uppkomst med svenskarnas närvaro i Novgorod i början av 1600-talet.

Sägnen om Sigtunaporten i Novgorods Sofiakatedral har alltså ett rent svenskt ursprung. Den styrks inte av ryska källor. Sven-

skar som besökte Ryssland på 1600- och 1700-talet förknippade traditionen i Sverige med vad de fick se i Novgorod. De skapade sin version, vilken slog rot i det allmänna medvetandet hos såväl svenskar som ryssar. För svenskarna tjänade den som bevis på att de till slut lyckats återfinna en av sina reliker. För ryssarna blev den en bekräftelse på krigståget till Sverige 1187 och på att novgoroderna deltagit i det. Det var ingen tillfällighet att Trofékommissionen fäste uppmärksamheten på porten som ett minnesmärke från de ryska vapnens ärofulla strider. Genom ödets ironi blev det just hänvändelsen till den 15:e Arkeologiska kongressen som gav impuls till efterforskningar, som kom att förringa värdet av en sägen, som så ypperligt hade passat både ryssar och svenskar.

Referenser

Adelung F. 1843. *Korsunskie vrata nachodjasjtjiesja v Novgorodskom Sofijskom sobore.* Moskva (Berlin 1823).

Ahrenberg J. 1907. Några meddelanden om "Sigtuna-portarna" i Novgorod. *Fornvännen.*

Almgren O. 1912. K legende o Sigtunskich vratach v Novgorodskom Sofijskom sobore. *Sbornik Novgorodskogo obsjtjestva ljubitelej drevnosti* VI. Novgorod.

Almgren O. 1922–1923. Sägnen om Sigtunaporten i Novgorod. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* XXXVII. Uppsala.

Martini Aschanei Beskrifning om Sigtuna. 1925–1926. *Upplands fornminnesförenings tidskrift,* XL. Uppsala.

Izvestija XV Archeologitjeskogo siezda v g. Novgorode. 1911. Moskva.

Nikitina Ju .A. 1993. K istorii Magdeburgskich vrat Sofii Novgorodskoj. *Pamjatniki kultury. Novye otkrytija.* Moskva.

Kovalenko G. 1993 Vrata iz Sigtuny? Legenda i jejo istoki. *Novgorod,* No 12.

Poppe A. 1976. K istorii romanskich dverej Sofii novgorodskoj. *Srednevekovaja Rus* 1976.

Wallin G. 1729–1732. *Sigtuna stans et cadens.*

Axel Oxenstiernas skrivelser och brefvexling. V. 1893, s. 94–95 Stockholm,

INGEGERD, HUSTRU TILL DEN RYSKE FURSTEN JAROSLAV DEN VISE

Av Tatjana Jackson

"Vi börjar berättelsen där kung Jarisleif styr över Gårdarike med drottning Ingegerd, dotter till kung Olov den svenske. Hon var den allra klokaste kvinna och vacker att se." Med de orden inleds samlingen av isländska kungasagor "Morkinskinna". Och i "Sagan om Emund" berättas om Ingegerd att "hon var mycket förnäm och givmild".

Ingegerd var dotter till den svenske kungen Olov Skötkonung, som regerade från 995 till 1020. Hennes mor var troligen den vendiska prinsessan Astrid. I fornskandinaviska källor från slutet av 1100-talet och början av 1200-talet berättas om hur Ingegerd blev hustru till den ryske fursten Jaroslav Vladimirovitj den Vise, som var storfurste i Kiev 1016—1054. Munken Theodoricus ger sin version i "Historia de antiquitate regum Norwagiensium", vidare berättas det om händelserna i "Agrip", i "Den legendariska sagan om Olov den helige", i "Morkinskinna" och "Fagurskinna", i "Den särskilda Olavssagan" och i Snorre Sturlasons "Heimskringla", och dessutom i Adams av Bremen krönika.

Efterhand blir källorna alltmer detaljrika. Munken Theodoricus meddelar endast att Jarisleif "gifte sig med Ingigerti, till vilken han själv [Olav] hade friat, men inte hade förmått ta till hustru", utan att gå närmare in på orsakerna till att äktenskapet inte blev av. Men redan författaren till "Agrip" ger, om än knapphändigt, den version av ett händelseförlopp, som senare skulle skildras utförligt hos Snorre Sturlason. Ingegerd "hade tidigare blivit lovad" till Olav Haraldsson", men "i sin vrede bröt hennes far löftet". Trots det tidigare ingångna avtalet gifte Olov Skötkonung bort Ingegerd "med Jarosleif, konung i Österled".

I "Den legendariska sagan" dyker ännu ett motiv upp, som utvecklas hos Snorre, nämligen de förberedande underhandlingarna mellan den ryske fursten och den svenske kungen. I "Den legendariska sagan" sägs endast att "sändebreven flög mellan dem", men i Heimskringla berättas det om två beskickningar, som Jarosleif skickade till Sverige. I "Den legendariska sagan" meddelas också att Olov gav bort sin dotter till hustru åt Jarisleif "med stor hemgift". Det kan förefalla som om detta motiv inte utvecklas vidare. Men då Snorre Sturlason berättar om att Ingegerd som morgongåva får Aldeigjuborg (Ladoga) med tillhörande jarldöme, så kallar han Jarosleifs gåva *tilgjof.* Detta är en term som är känd från "Gulatingslagen", den norska landskapslag från andra hälften av 1100-talet som vann spridning i sydvästra Nor-

ge. Följande gällde traditionsenligt vad beträffar *tilgjof* till bruden: storleken av den hemgift som erlades från svensk sida för Ingegerd skulle vara lika stor som värdet av Ladoga med tillhörande landområden (om detta kunde fastställas), eller, vilket är troligare, värdet av de inkomster som man fick ut från det givna området. På så sätt är "den stora hemgift" underförstådd, som medfördes av prinsessan Ingegerd till Ryssland.

Snorre är den som allra utförligast berättar om bröllopet mellan Jaroslav och Ingegerd.

Olav Haraldsson, som levde 995–1030, var sonsonson till grundaren av den norska kungadynastin Harald Hårfager. Efter lång tids kringflackande återvände Olav år 1014 till Norge. Han fördrev jarlarna Håkan och Sven och blev ensam härskare över riket. Därmed omintetgjorde han den uppdelning av Norge mellan Sverige och Danmark, som hade genomförts efter de förenade härarnas seger över Olav Tryggvason i slaget vid Svolder år 1000. De svenska och danska kungarna fick inte längre någon skatt från sina norska jarlar och deras respektive landområden. Detta blev en orsak till gränskonflikter mellan Sverige och Norge under Olav Haraldssons regering.

År 1017 gjorde Olav Haraldsson ett försök att lösa den norsk-svenska gränskonflikten. Som förmedlare skickade han Björn stallare till Olov Skötkonung i Sverige. I Björns följe ingick isländningen Hjalte Skeggjason, som seglat från Island på tillskyndan av den norske kungen.

Hjalte var en ryktbar person. Han var med bland de första isländningarna som mottog dopet i Norge av prästen Tangbrand. I juni år 1000 skickades Hjalte av Olav Tryggvason till Island tillsammans med Gissur den vite, som präst kallad Thormod, och några andra män som invigts till prästämbete. De skulle på Island införa kristendomen, och på Alltinget, där Hjalte var med, antogs kristendomen som officiell religion.

Beskickningen från den norske Olav skulle överbringa följande budskap till den svenske Olov: "Ni ska framföra till sveakonungen mitt bud om att jag vill sluta fred mellan våra länder på samma villkor som Olav Tryggvason hade före mig och att vi binder oss med eder om att ingen bryter freden." Sändebuden anlände till den svenske kungen och hoppades att de skulle kunna utföra det uppdrag, som anförtrotts dem.

Olov Skötkonungs dotter Ingegerd var emellertid övertygad om att dessa bemödanden att förlika regenterna inte skulle ha någon framgång, eftersom hennes far var så vredgad på sin norske namne, att han inte ens ville höra dennes namn. Inte desto mindre passade Hjalte på då kungen var på gott humör, och började tala med honom om att Olav Haraldsson önskade fred. Olav ville också få hans dotter Ingegerd till hustru, och ett sådant giftermål vore den bästa vägen till fred. Men kungen blev ond och befallde Hjalte att aldrig mer föra detta på tal.

Under tiden samtalade Hjalte ofta med prinsessan Ingegerd. Han berättade för henne om Olav Haraldsson, vars egenskaper och vanor han prisade så mycket han förmådde. Ingegerd tyckte om att lyssna till allt detta, och då Hjalte en dag frågade om det inte skulle löna sig för den norske Olav att skicka bönemän till henne, samtyckte Ingegerd. Ännu mer stärktes hon i sin önskan att gifta sig med Olav Haraldsson då hon lyssnade till sin släkting på mödernet, götalandsjarlen Rögnvald Ulvsson. Jarlen hade också kommit till Olov Skötkonung för att stifta fred mellan kungarna.

Den gamle lagmannen Torgny Torgnysson, som inom kort ämnade resa till tinget i Uppsala, åtog sig att hjälpa de norska sändebuden att till den svenske regenten framföra det ärende som ålagts dem. Enligt Snorre Sturlason hade tingen i Sverige, efter kristendomens införande, flyttats från göjemånad (mitten av februari till mitten av mars) till kyndelsmässa (15 februari). Den 15 februari 1018 hölls ting i Uppsala. Rögnvald jarl och de andra anhängarna till Olav Haraldsson understöddes av lagmannen och de beväpnade bondehoparna. Vid ting-

Fig. 11. Jaroslav, med en modell av Sofiakatedralen i Kiev, och Ingegerd. Efter en fresk på en på 1600-talet riven vägg i kyrkan.
Efter van Westerfeld

et tog man beslut om att Ingegerd, dotter till Olov Skötkonung, skulle giftas bort med den norske kung Olav.

Bröllopet skulle stå samma höst vid gränsen mellan Sverige och Norge på den östra stranden av Göta älv. Men då Olav och hans följe av förnäma norrmän anlände till den överenskomna platsen, hade ingen kommit dit från den svenska sidan, och inga underrättelser fanns från kungen. Det visade sig att Olov Skötkonung inte hade hållit sitt löfte.

Tidigt den vintern begav sig den isländske skalden Sigvat från Norge till Rögnvald jarl i Götaland för att förhöra sig om Olov Skötkonungs planer. Genom brev från Ingegerd till Rögnvald fick han veta, att det hade kommit sändebud till Olov Skötkonung från kung Jarisleif (Jaroslav den Vise) österut i Holmgård (Novgorod): Sändebuden hade anhållit om Ingegerds, Olov Skötkonungs dotters, hand för Jarisleifs räkning, och Olov Skötkonung hade upptagit detta väl. Enligt sagan inleddes sålunda Jaroslavs frieri sommaren eller hösten 1018.

Följande vår kom sändebud från kung Jarisleif till Sverige för att stadfästa det löfte som kung Olov hade givit föregående sommar, nämligen att gifta bort sin dotter Ingegerd med kung Jarisleif. Kung Olov talade med Ingegerd och sade att hans önskan var att hon gifte sig med kung Jarisleif. Hon svarade "Om jag skall gifta mig med kung Jarisleif vill jag ha Aldeigjuborg (Ladoga) och jarldömet som följer staden som brudgåva." Till detta samtyckte sändebuden i sin konungs namn. Då sade Ingegerd: "Om jag skall fara österut till Gårdarike vill jag välja en man från sveaväldet som jag anser bäst lämpad till att följa med mig. Jag vill att det skall vara klart att han inte får mindre värdighet i öster än han har här och att han inte ska har mindre eller sämre rättigheter eller heder någonstans än han har här." Till detta samtyckte både kungen och sändebuden. Kungen lovade och svor vid sin tro och likaså gjorde sändebuden. Ingegerd utvalde till följeslagare sin släkting Rögnvald jarl Ulvsson. Den sommaren reste de alla tillsammans österut till Gårdarike, och där gifte sig Ingegerd med kung Jarisleif. Deras söner var Valdemar, Vissivald och Holte den djärve. Furstinnan Ingegerd gav till Rögnvald jarl Aldeigjuborg med tillhörande jarldöme. Ragnvald styrde länge där som jarl, och han var en ansedd man.

Jaroslavs och Ingegerds äktenskap ingicks 1019; detta år anges i isländska annaler och det bekräftas i Heimskringlas kronologi.

År 1015 hade jarlen Sven Håkansson lett ett krigståg i österled. Enligt en del forskare skulle denna händelse vara en av orsakerna till att

Jaroslav önskade sluta förbund med sveakungen Olov och att han friade till prinsessan Ingegerd. Jaroslav skulle ha ingått äktenskapet för att avvärja eventuella krigshandlingar i framtiden. Sådana krigståg hade också företagits tidigare, som när jarl Erik Håkansson anföll Ladoga år 997, och de hade satts i verket om inte av Olov själv, så av de vänner och gäster som han beskyddade. Forskare har också hänvisat till de instabila förhållandena i området söder om Ladoga omkring år 1000, vilka inverkade negativt såväl på den internationella handeln, som på Novgorods säkerhet. Äktenskapet mellan Jaroslav den vise och Ingegerd har sålunda karakteriserats som ett försök att motverka instabiliteten. Därför skulle också jarldömet Ladoga ha inrättats som en speciell buffertzon mellan Skandinavien och det ryska riket. I och med att det tillfallit den svenska prinsessan Ingegerd kom det att vara förskonat från anfall från svearnas sida. Som jarldöme under Rögnvald, som var Olav Haraldssons vän, skulle det också vara befriat från norrmännens anfall.

Jag föreställer mig att orsaken här ligger betydligt djupare. Ett utmärkande drag för perioden från 1018 till mitten av 1020-talet är att både de rysk-svenska och rysk-danska förbindelserna stärktes. Detta hade framkallats av en önskan från Jaroslavs sida att skapa en antipolsk koalition medan han kämpade för tronen i Kiev. Som en följd av denna politik skulle man kunna betrakta Jaroslavs frieri till Olov Skötkonungs dotter och det efterföljande giftermålet med henne.

Uppgiften om att Ladoga överlämnades till en vittberömd skandinav i början på 1000-talet finns inte i några andra källor än "Sagan om Olav den helige" av Snorre Sturlason (i alla dess varianter) och i "Sagan om Emund". Inte desto mindre är de flesta forskare eniga om att Ladoga hade en skandinavisk härskare under den aktuella tiden. Denna samstämmighet bottnar troligen i att sagornas uppgifter om Ladoga stämmer överens med den ryska krönikan, som säger att Ladoga med tillhörande område inte hade någon egen furste i motsats till Novgorod, Polotsk och övriga städer.

Fornryska källor ger mycket få upplysningar om Jaroslav Vladimirovitjs hustru. Vi möter hennes namn i metropoliten Hilarions "Läsestycke om lagen och nåden" från 1040-talet, där den blivande metropoliten vänder sig till den bortgångne furst Vladimir med orden "Se också din rättrogna sonhustru Erina (dvs Irina)".

Ingegerd identifieras ibland med Anna. Det beror på en senare novgorodtradition, enligt vilken Jaroslavs hustru och Vladimirs mor skulle ha hetat så.

De äldsta beläggen för denna novgorodtradition påträffas i ett brev av Ivan den förskräcklige, skrivet 1556. 1600-talets novgorod-krönikor återspeglar också uppfattningen att Jaroslavs hustru hette Anna. Dessutom framgår det av krönikorna att denna tradition existerade i Novgorod redan under första hälften av 1400-talet. Det föreligger alltså en motsägelse mellan uppgifterna i Novgorods krönikor och 1000- och 1100-talets källor från Kiev. Nikolaj Karamzin antog då att Irina före sin död invigdes till nunna och fick namnet Anna, och så framställer han det i sin historia om Ryssland.

Emellertid har man i Kievs Sofiakatedral påträffat kvarlevorna av en kvinna, som med stor sannolikhet torde ha varit Ingegerd. Det förefaller då mindre troligt att Ingegerd – Anna skulle vara begravd i Novgorods Sofiakatedral, vilket var Karamzins hypotes. Samtidigt finns det alla skäl att anta att Jaroslav hade varit gift tidigare, innan han ingick äktenskap med Ingegerd 1019. Den grav i Novgorods Sofiakatedral, som tillskrivs Anna, innehöll kvarlevorna av en trettio till trettiofemårig kvinna, som vad beträffar åldern skulle kunnat vara hustru till den 40-årige Jaroslav.

Då novgorodtraditionen säger att Anna var mor till Jaroslavs son Vladimir misstar den sig emellertid. Både ryska krönikor, vilka daterar Vladimirs födelse till 1020/1021, och skandinaviska sagor uppger att Ingegerd var mor till Vladimir.

Ett meddelande i krönikan för år 1037 bekräftar att Jaroslavs hustru Ingegerd i Ryssland fick namnet Irina. Det sägs där att Jaroslav den vise grundade klostret "Den helige Georgij och den heliga Irina". Jaroslav själv fick som bekant namnet Georgij i dopet, och den skandinaviska prinsessan blev kallad Irina i det ortodoxa dopet.

Det enda som ytterligare är känt om Ingegerd är tidpunkten för hennes död. I Nestorskrönikan meddelas under året 1050 "avled furstinnan, Jaroslavs hustru".

Anm. Citaten från Heimskringla är tagna ur "Snorre Sturluson. Nordiska kungasagor. II Olav den heliges saga." Översättning från isländskan av Karl G. Johansson. Stockholm 1992. Övriga citat från isländska är översatta av Mats Malm.

Isländska källor

Morkinskinna. Udgivet for Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Finnur Jónsson. Bl. LIII. Köbenhavn 1932.

Eymundar páttr. In: *Flateyjarbók*. S. Nordal gaf út. Akranes 1945. B. II.

Ágrip af Nóregskonunga sogum. Bjarni Einarsson gaf út. In: *Íslenzk fornrit*. Reykjavik 1984. B. XXIX.

Olafs saga hins helga. Efter pergamenthaandskrift i Uppsala Universitetsbibliotek, *Delagardieska samling nr.8[II]*. Utgit ved O.A. Johnsen. Kristiania 1922.

Snorri Sturluson, Heimskringla. II. Bjarni Adalbjarnarsson gaf út. In: *Íslenzk fornrit*. Reykjavik 1945. B. XXVII.

Övriga referenser i urval

Theodrici monachi Historia de antiquitate regum Norwagiensium. In: *Monumenta historica Norvegiæ. Latinske kildeskrifter til Norges historie i middelalderen.* Udg. ved G. Storm. Kristiania 1880.

Ginsburg V.V. 1940. Ob antropologitjeskom izutjenii skeletov Jaroslava Mudrogo, Anny i Ingigerdy. *Kratkie soobsjtjenija o dokladach i polevych issledovanijach Instituta istorii materialnoj kultury AN SSSR*. Vyp. 7. [Angående den antropologiska undersökningen av skeletten efter Jaroslav den Vise, Anna och Ingegerd]

Glazyrina G.V., Jackson T.N. 1986. Iz istorii Staroj Ladogi (na materialach skandinavskich sag). *Drevnejsjie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovanija.* 1985 g. Moskva. [Ur Staraja Ladogas historia (på grundval av skandinaviska sagor)]

Jackson T.N. 1994. *Islandskie korolevskie sagi o Vostotjnoj Jevrope (pervaja tret XI v.)* Teksty, perevod, kommentarij. Moskva. [Isländska kungasagor om östra Europa (första tredjedelen av 1000-talet)]

Jackson T.N 1994. Ingigerd, zjena knjazia Jaroslava Mudrogo, v izobrazjenii "Prjadi ob Ejmunde". *Vostotjnaja Jevropa v drevnosti i srednevekove. Drevnjaja Rus v sisteme etnopolititjeskich i kulturnych svjazej.* Tjtenija pamjati tjlena-korrespondenta AN SSSR Vladimira Terentevitja Pasjuto: Tezisy dokladov. Moskva. [Ingigerd, hustru till furst Jaroslav den Vise som hon framställs i "Sagan om Emund"]

Karamzin N.M. 1842. *Istorija gosudarstva Rossijskogo.* 5-e izd. St Peterburg. Kn. 1. T.2. [Det ryska rikets historia]

Ljasjtjenko A.I. 1926 "Eymundar saga" i russkie letopisi. *Izvestija AN SSSR* VI ser. T. 20, Nr 12. ["Eymundar saga" och de ryska krönikorna]

Melnikova E.A. 1988. Skandinavija vo vnesjnej politike Drevnej Rusi (do serediny XI v.) *Vnesjnjaja politika Drevnej Rusi.* Jubilejnye tjtenija, posvjasjtjennye 70-letiju so dnja rozjdenija tjlena-korrespondenta AN SSSR Vladimira Terentevitja Pasjuto. Moskva. [Skandinavien i utrikespolitiken i det forna Rus (till mitten av 1000-talet)].

Polnoje sobranie russkich letopisej. T.1. 1927. Leningrad. [De samlade ryska krönikorna]

Rydzevskaja E.A. 1940. Jaroslav Mudryj v drevnesevernoj literature. *Kratkie soobsjtjenija o dokladach i polevych issledovanijach Instituta istorii materialnoj kultury AN SSSR.* Vyp. 7. Moskva -Leningrad. [Jaroslav den Vise i den fornnordiska litteraturen. Korta meddelanden om föredrag och fältundersökningar vid Vetenskapsakademiens historiska institut för materiell kultur]

Författarna

Anna Nikolajevna Trifonova, konsthistoriker (kandidat iskusstvovedtjeskich nauk), Sammanslutningen för vetenskaplig restaurering, Novgorod

Gennadij Michajlovitj Kovalenko, historiker (kandidat istoritjeskich nauk), chef för Novgorodavdelningen, S:t Petersburgsfilialen av Institutet för Rysslands historia vid Ryska Vetenskapsakademien.

Tatjana N. Jackson, fil. doktor (doktor istoritjeskich nauk), Institutet för Rysslands historia vid Ryska Vetenskapsakademien, Moskva.

Ingegerd Nordlander är fil. doktor i ryska språket, knuten till Stockholms universitet.